

פרק חמישי

ר' יחיאל מפריס ומשפחתו

א. ר' יחיאל מפריס

1. פתיחה

ר' יחיאל מפריס (שנפטר בחודש ניסן של שנת 1260 או 1264)¹ הוא כמדומה החכם היחידי מבין חכמי גרמניה וצרפת במאות השנים עשרה והשלוש עשרה, שעיקר פרסומו במחקר בא לו בגלל מאורעות היסטוריים שהוא היה מעורב בהם, ולא דווקא בגלל גדולתו בתורה. פרסום זה בא לר' יחיאל מפריס בגלל שני מאורעות: האחד, השתתפותו בוויכוח על התלמוד בפריס בראשית שנות הארבעים של המאה השלוש עשרה; והשני, עלייתו – וליתר דיוק: ניסיון עלייתו – לארץ ישראל, ורצונו לחדש בירושלים את עבודת הקרבנות. שני אלו הולידו שורה שלמה של מחקרים, ואילו לתורתו של ר' יחיאל ניתנה עד כה רק תשומת לב מעטה.²

הוויכוח על התלמוד חורג ממסגרת דיוגנו כאן, ולא נעסוק בו. אך נפתח בספיח אחד שלו, שהשפיע על הביוגרפיה של ר' יחיאל. בכת"י וטיקן, Ebr. 324, דף 278א, העתיק הסופר פסקה קטועה מוויכוח ר' יחיאל, בנוסח אחר מזה שבדפוס. בראש הפסקה כתב הסופר 'תשובות שהשיב הר"ר יחיאל מפריש לפול המין'. קודם לכן העתיק הסופר פסקה קטועה מחיבור אחר, שכותרתו 'עשרה שאילות שאל ר' אלעזר בתחיית המתים'. חיבור זה הוא פרפרזה מספר 'אמונות ודעות' של רב סעדיה גאון, סוף מאמר שביעי,³ ואין לו שום קשר עם החיבור שבא לאחריו. אך בקטלוג אסימני של כתבי היד שבספריית הוטיקן תוארו ברשלנות שני החיבורים יחדיו כ'עשר

1 ראה עמנואל, ר' יחיאל מפריס.

2 הוויכוח על התלמוד נידון הרכה במחקר. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 448–456, ובספרות שם בהערות. מאז נכתב לא מעט בנושא זה, ואסתפק כאן בהפניה לקובץ מאמרים המוקדש כולו לנושא זה: G. Dahan (ed.), *Le brûlement du Talmud à Paris, 1242–1244*, Paris 1999; ולמאמר האחרון שנכתב בעניין: י"ד גלינסקי, "משפט התלמוד" בשנת 1240 בפריס, שנתון המשפט העברי כב (תשס"א–תשס"ג [על המעטפת: תשס"א–תשס"ד]), עמ' 45–69 (ובשניהם ביבליוגרפיה נוספת). על ניסיון עלייתו של ר' יחיאל לארץ ישראל ראה עמנואל, ר' יחיאל מפריס. לסקירות על תורתו של ר' יחיאל ראה פריימן, מבוא לספר המחקרים, עמ' XI–XV; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 458–460; פינס, במבואו לספר פסקי רבינו יחיאל מפאריש.

3 השווה בית המדרש, מהדורת א' ילינק, ו, לייפציג תרל"ח, עמ' 148–150, ושם במבוא (בגרמנית), עמ' 35–36. הסופר של כת"י וטיקן העתיק רק את שמונה השאלות הראשונות.

שאלות ותשובות על תחיית המתים מר' אליעזר בן יחיאל מפריש'. בכך נולד לו לר' יחיאל מפריס, יש מאין, בן תלמיד חכם: ר' אליעזר שמו. בן זה מלווה את ר' יחיאל מפריס זה מאתיים וחמישים שנים, עד לימינו אנו;⁴ אלא שכאמור, ר' אליעזר בן ר' יחיאל מפריס הוא אדם שלא היה ולא נברא.

בן אחר של ר' יחיאל, שהיה גם היה, הוא ר' יוסף. בן זה התפרסם בעיקר בזכות עלייתו לארץ ישראל, ולאחרונה גם נדפס פיוט שלו.⁵ ר' יוסף היה בנו בכורו של ר' יחיאל – עובדה הנזכרת אגב דיוגם של חכמים בתענית בכורות בערב פסח:

שמעתי כי רבינו יחיאל מפריש ואחיו ר' שמואל הלוי ובנו הר' יוסף ז"ל היו אוכלין הריאות והמוחות של גדיים ושל טלאים ופירות מן החרוסת בערב פסח אע"פ שהן בכורות, וכן משמע בירושלמי שמותר לאכול מיני תרגימא [...].⁶

בדיון זה נזכר גם אחיו החורג של ר' יחיאל, שהיה לוי, ושניהם גם יחד היו בנים בכורים.⁷ אך לר' יחיאל היה לא רק אח חורג, כי אם גם בן חורג, ואף הוא היה לוי. בן זה ייזכר להלן במהלך דברינו.⁸ עוד היו לו לר' יחיאל שני חתנים תלמידי חכמים, ונדון בהם בהרחבה בשני הסעיפים הבאים של פרק זה.

2. תורתו של ר' יחיאל מפריס

מעטים הם הדברים שכתב ר' יחיאל, ומעטים עוד יותר הם הדברים שהגיעו לידנו

4 ראה אסימני, קטלוג כתבי היד בספריית הוותיקן, עמ' 311; צונץ, על היסטוריה וספרות, עמ' 165; שטיינשניידר, קטלוג הבודליאנה, עמ' 956–957, מס' 4985; פריימן, מבוא לספר המחקים, עמ' XIII, הערה סט; פינס במבואו לספר פסקי רבינו יחיאל מפאריש, עמ' 6.

5 ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 456; מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 408–410; עמנואל, ר' יחיאל מפריס.

6 הרשלר, פסקי רבנו יקר, עמ' רצא, סימן צו; כת"י קמברידג' [סימנו: ספריית האוניברסיטה Add. 539, דף 108ב] הנזכר אצל פינס במבוא לפסקי רבינו יחיאל מפאריש, עמ' 5, הערה 8; כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 446, דף 97א, בשם פסקי הר"ר יקר מביאינה. פסק זה מובא כעדות ראיה אף בספר סימני ספר המצוות לר' אברהם בר אפרים, כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 392, דף 17ג, סימן נ: 'ואני הצעיר הכותב ראיתי למורי הר' יחיאל מצוה לבנו הר' יוסף בנו הבכור ולהר' שמואל אחיו שהוא בכור ומצוה הגאון [...]. פסיקתו של ר' יחיאל הובאה בקיצור רב בספר המרדכי, ומשום כך התלכטו הפוסקים בהבנת דבריו. ראה מרדכי, פסחים, 'תוספת מערכי פסחים' (דפוס וילנה, דף לז ע"ד), ושם בבגדי ישע, אות קכד; מנהגי ר' אברהם קלויזנר, מהדורת דיסין, סימן צח, הגהה ב (עמ' צב).

7 על אח נוסף של ר' יחיאל ראה להלן הערה 44.

8 ראה להלן עמ' 192. שתיים מהנהגותיו של ר' יחיאל כעת נישואי בניו נזכרות על ידי בני דורו: 'וכן היה נוהג מורי ר' יחיאל לעשות חופת יתום או יתומה עם חופו אחד מבניו הכל ביום אחד' (הגהת ר' פרץ לסמ"ק, מצוה קצה; ומשם בכל בו, סימן ס [דף כג ע"ג; מהדורת אברהם, ח"ג, עמ' שצד–שצה]); 'שמעתי שרכב הר"ר יחיאל מפריש על הפרדה לנשואי בנו' (עץ חיים, ח"ב, עמ' קטז, ומשם בגיליון ספר המרדכי, כת"י ורצ"ל, דף 136ב וכת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Or. 71, דף 47א).

מפרי עטו.⁹ שמו של ר' יחיאל נזכר בתוספות כמה וכמה פעמים, אך עדויות מפורשות על תוספות שהוא כתב – שכולם אבדו מאתנו – אינן לנו אלא על מסכתות עירובין, פסחים, מועד קטן, יבמות וחולין.¹⁰ חלק הארי של הציטוטים שנותרו בידנו מתוספותיו של ר' יחיאל הם למסכת מועד קטן, ואילו מארבע המסכתות האחרות לא נותרו לנו אלא ציטוטים יחידים.¹¹ ריבוי הציטוטים מהתוספות למסכת מועד קטן הוא מקרי בלבד, ונובע מכך שנשתמר בידנו פירושו של תלמידו של ר' יחיאל למסכת זו, ותלמיד זה ציטט עשרות פעמים מדברי רבו.¹²

9 אינני עוסק כאן בפרשנות המקרא, אך לא אמנע מלהזכיר כי באחד מהקבצים המרובים של בעלי התוספות על התורה נרשם בסוף פרשת משפטים 'זה סדור משפטים שסדר הר"ר יחיאל אשר הלך לארץ צבי, ברוך השם אשר עזרני לסיימו' (כת"י פירנצה, לורנציאנה Plut. II 20, דף 208א, ומיד לאחר מכן הוא מתחיל לפרש מחדש את הפרשה). אינני יודע, האם כוונת הסופר לומר כי כל הפירוש הארוך לפרשת משפטים (דפים 192א–208א) הוא של ר' יחיאל.

10 ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 460–469; תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, ב, עמ' 110–112. אינני יכול להסכים עם קביעתו של תא-שמע כי ר' יחיאל נרחק מאוד משיטת הלימוד הקלסית של בעלי התוספות – קביעה המובאת בלא כל ראייה.

11 מסכת עירובין: תוספות ר' פרץ, עירובין, דף יג ע"ב, דיבור המתחיל 'אלו ואלו'. ר' יחיאל עוסק שם בעניין 'אלו ואלו דברי אלהים חיים', ולדבריו הייתה תפוצה, גם אם לא תמיד כשמו; ראה חידושי הריטב"א, שם, ובמקורות שהביא פאור: J. Faur, 'The Legal Thinking of Tosafot: An Historical Approach', *Dine Israel* 6 (1975), p. 51, n. 6

מסכת פסחים: תוספותיו של ר' יחיאל מפריס מובאים כמה פעמים בתוספות לפרק עשירי: הן בתוספות שבדפוס הן באלו שנספחו ל'ספר המדכ' והן ב'תוספות הרא"ש'. ציטוטים נוספים מצויים בהגהות ר' פרץ לסמ"ק. כל הציטוטים הם מפרק עשירי, ורק ציטוט אחד שאיננו מפרק זה מצוי בפירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' כג (ב'סמ"ק' הנדפס הלשון משוכשת בדרך כלל, והדברים מצויים בצורה מתוקנת ב'סמ"ק מצורף' ובהגהות מיימוניות'. ראה סמ"ק מצורף, ח"א, עמ' רצג, הגהה פא [=כל בו, סימן נ, מהדורת אברהם, ח"ג, עמ' קמג. השווה סמ"ק, מצוה קמד, עמ' צו, הגהה ה]; סמ"ק מצורף, ח"א, עמ' שי, הגהה קכד [=סמ"ק, מצוה קנא, עמ' קד, הגהה ח]; סמ"ק מצורף, ח"א, עמ' שיג, הגהה קכז [השווה סמ"ק, מצוה קנא, עמ' קה]; הגהות מיימוניות, הלכות חמץ ומצה, פ"ח ס"ק מ [=סמ"ק מצורף, ח"א, עמ' רצג, הגהה פג. השווה סמ"ק, מצוה קמד, עמ' צו, הגהה טז]).

מסכת יבמות: תוספות מהר"ם ורבינו פרץ ליבמות, דף כב ע"ב, דיבור המתחיל 'ור' יוסי' (עמ' עא).

מסכת חולין: הגהות ר' פרץ לסמ"ק, מצוה רא, עמ' קצב–קצג, הגהה ב. דברים אלו מובאים גם במדכ' חולין, סימן תריג, ושם נקטעת הפסקה באמצעיתה, וההמשך מובא בחידושי אנשי שם, שם, ס"ק ז, וכן בהגהות מדכ' לתחילת פרק ג (דפוס וילנה, דף י ע"א). במדכ' כת"י בודפשט, הספרייה הלאומית 2^o1, דף 244ג–ד, מובאים הדברים במלואם (והשווה אור זרוע, ח"א, סימן תלא; שיטה מקובצת, חולין, דף נז ע"א [ח"ג, עמ' שמט–שנא]).

12 ראה שיטה על מועד קטן. לרשימת הציטוטים ראה שם במבוא לח"א, עמ' 8, ובמבוא לח"ב, עמ' 22. שני ציטוטים מתוספות ר' יחיאל למועד קטן מצויים בהגהות ר' פרץ לסמ"ק (מצוה צו, עמ' סט, הגהה ז; מצוה קצה, עמ' קעד, הגהה ב). אף כאן, הלשון של הציטוט הראשון שב'סמ"ק' הנדפס משוכשת, והיא מצויה בצורה מתוקנת בסמ"ק מצורף, ח"א, עמ' רטו, הגהה שפו (וכן בספר כל בו, סוף סימן קיד, דף פח ע"ד; שו"ת מהרי"ק, שורש נג. והשווה שיטה על מועד קטן, ח"ב, עמ' ע).

מקור רב ערך נוסף לשחזור תוספותיו של ר' יחיאל למסכת זו מצוי בכת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 1408, דפים 159–168א. דפים אלו מכילים ליקוט של קטעים מתוספותיו של ר' יחיאל לתחילת מסכת מועד קטן. הליקוט עשוי על פי סדר המסכת, אך בהגיעו לדף יב ע"א חדל הסופר ממלאכתו, מסיבה שאיננה ידועה, וכתב 'עד כאן מפרישות (!) הר' יחיאל ב"ר יוסף'.¹³ מקצת הדברים שבכת"י פריס מקבילים לדברים שהביא תלמידו של ר' יחיאל בשמו,¹⁴ אך רובם חדשים. ר' יחיאל מרבה לצטט את הירושלמי בחיבור זה, והוא מביא דברים רבים בשם קודמיו, בעיקר אלו שבצרפת. בדרך כלל העתיק הסופר רק משפטים אחדים מדבריו של ר' יחיאל בכל סוגיה, ורק במקום אחד, בדין פרקמטיא בחול המועד (דף י ע"ב), העתיק הסופר קטעים ארוכים מתוספותיו של ר' יחיאל, ובהם גם ציטוט ארוך מדבריו של ר' יהודה שירליאון.¹⁵

במסגרת הדיון על איסור סחורה בחול המועד דן המחבר גם בשאלה, האם מותר ליהודי להשכיר לגוי בפסח את תנורו ולקבל ממנו חמץ לאחר הפסח, והוא מעיד על מעשה שבא לפניו: 'ומעשה בא לידי בישר' דהביא לו גזבר של גוי במוצאי פסח ב' ככרות גדולות (שהשכיח) [שהשכיח] התנור ואסר[ת] לי' לקבל אף דמי' [...]' (דף 164א). מיד לאחר מכן הוא מעיד על מעשה נוסף שבא לפניו, בעניין אחר לחלוטין:

ואשה אחת נדרה לפני הפסח להתענות שיני וחמישי עד ראש השנה, ושאלה מני אם תמתיך להתחיל עד ראש חדש אייר או תתחיל מיד אחר פסח, (ולשם) [ולפום] ריהטי אמרתי לה דאמרי' (מסכת סופרים כא, א, עמ' 353) אין אומ' תחינות ואין מתענין כל יומי ניסן אלא הבכורות לבד ערב פסח [...]. אבל הקשיתי לעצמי [...] (שם).

הקורא סבור בוודאי שמעשים אלו באו לפני ר' יחיאל מפריס, אך ממקורות אחרים אנו יודעים ששני המעשים אירעו כשנות דור קודם לכן, והדובר כאן הוא ר' שמשון משאנץ (או אולי אחיו, ר' יצחק בר אברהם).¹⁶ ואינני יודע, האם ר' יחיאל מפריס

13 במבט ראשון נראה כאילו הלקט מתחיל כבר בדף 158ב, שם מופיעה הכותרת 'הילכו' יום טוב'. אך בדיקה מדוקדקת יותר מלמדת כי כותרת זו עניינה דפים 158ב–159א, שבהם נוסח מקוצר של סדור רש"י, סימנים תרכג–תרל; ואילו הלקט מפרישתו של ר' יחיאל מתחיל רק לאחר מכן. כתב היד כולו תואר בידי סיראט, כתב יד פריס 1408. לתיאור בלתי מספק של החלק של כתב היד הרלבנטי לדיוננו ראה שם, עמ' 357 (ובעקבותיה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 459, סוף הערה 45).

14 כת"י פריס, דף 161ב: 'מעמיד' תנור וכירים במועד, לישנ' משמע דכבר עשוי הוא ובעי לקובעו במקום אחר [...] אבל לעשותו חדש לא [...] [ו]כיהדי' אמ' הת' (מועד קטן יא ע"א) ושוי' דאין (גובלין) [גודלין] לכתחילה. וכימות הגשמים מיירי דאינו מתייבש מהר ואינו ראוי במועד, והיכ' דנקבע כבר קודם המועד אין להסירו במקומו כדי לקבעו במקום אחר, והכי אית' בירושל' ובלבד שלא יגלחנו בתחילה ממקומו לקובעו במקום אחר. וכימות החמה שרי שיתייבש וחזי למועד' (השווה שיטה על מועד קטן, ח"א, עמ' עג–עד).

15 דפים 162ב–164א (והשווה שבלי הלקט, סימן רכא [מהדורת בוכר, עמ' 208] בשם רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל; תשובות ופסקים לר"י הזקן, עמ' רד–דה, סימן סד).

16 לפסקה הראשונה השווה מרדכי, פסחים, סימן תקפז (על שם ר' שמשון משאנץ); הגהות

העתיק את דברי קודמיו לתוך פירושו למסכת מועד קטן או שמא הסופר של כת"י פריס הוא ששילב כאן קטעים מחיבור אחר אל תוך הליקוטים מתוספותיו של ר' יחיאל.

ר' יחיאל מפריס כתב גם תשובות בהלכה וכמה מהן הגיעו לידנו. תשובות אחדות כתב ר' יחיאל לשואלים שאיננו יודעים את שמם,¹⁷ תשובה אחת (העוסקת בשורה שלמה של נושאים) לר' יצחק אור זרוע¹⁸ ושתי תשובות עוקבות לר' יחזקיה ממגדבורג.¹⁹ ר' יחיאל כתב גם שאלה בהלכה, שנשלחה לר' נתנאל מקינון.²⁰ עוד תשובה אחת, שלא נזכרה עד כה במחקר, השיב ר' יחיאל מפריס לר' משה בן יום טוב מלונדון. תשובה זו, שהייתה ארוכה, נזכרת בקצרה בתשובתו של ר' משה:²¹

מיימוניות, הלכות חמץ ומצה, פ"א ס"ק ג; כת"י אוקספורד 566, דף 53א-ב (בשניהם על שם ריצב"א). לפסקה השנייה השווה תשובות ופסקים לר"י הזקן, עמ' רו-רז, סימן סו; כת"י המבורג, ספריית המדינה והאוניברסיטה 45, דפים 180ד-181א, סימן ריז (שם חתום על התשובה 'שמשון בר' אברה' זצ"ל'. המעשה השני מובא באנונימיות בכמה מקבילות נוספות: תשובות מהר"ם דפוס לבוב, סימן תמב; כת"י פרמה 86, עמ' רנא-רנב, סימן תסב; כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 380, דף 101א-ב [מעשה בא לפני גאון]; חידושי מהרש"ל לטור, יורה דעה, סימן רטו [מהרש"ל כתב בסוף הפסקה 'תשובת מהר"ם', משום שהוא מצא את התשובה בקובץ של תשובות מהר"ם מרוטנבורג הדומה לזה שבדפוס לבוב. השווה עמנואל, קבצי תשובות מהר"ם, עמ' 71-74]. וראה גם להלן עמ' 253, הערה 140).

17 תשובות מהר"ם דפוס לבוב, סימן קלז; תשובות בעלי התוספות, סימן מד; מרדכי, פסחים, סימנים תקנז, תקנח; סמ"ק מצורף, ח"ב, עמ' רסט, הגהה עו; תוספות כתובות פו ע"א דיבור המתחיל 'לאשה'. וראה גם ארחות חיים, ח"ב, הלכות איסורי מאכלות, סעיף יב, עמ' 286, ושם בהערה פ. התשובה שהזכיר פינס (במבואו לפסקי רבינו יחיאל מפאריש, עמ' 10, הערה 68) היא בכת"י וטיקן Ebr. 324 (ולא פרמה 324, כפי שרשם פינס), והיא איננה תשובה הלכתית אלא נוסח אחר של ויכוח ר' יחיאל מפריס, ראה לעיל עמ' 185.

18 אור זרוע, ח"א, סימן תשעג (חמש תשובות. שלוש התשובות האחרונות הובאו שוב במקומות אחרים ב'אור זרוע', ומשם אנו למדים שר' יצחק אור זרוע שלח את שאלותיו במקביל הן לר' יחיאל מפריס הן לר' שמואל מפלייזא, ושני החכמים השיבו לו בנפרד. ראה אור זרוע, עבודה זרה, סוף סימן רצז; שם, ח"א, סימן רכה [הראשון]; שם, בבא מציעא, סימן קפ).

19 תשובות פסקים ומנהגים למהר"ם, ח"ב, עמ' ע-עא, סימן פ (והשווה להלן הערה 125). מעניין, שהחכם היחידי על אדמת גרמניה שפנה בשאלה לר' יחיאל חי במגדבורג הרחוקה, ואילו חכמים שבמערב גרמניה לא שלחו לר' יחיאל את שאלותיהם (שאלותיו של ר' יצחק אור זרוע, איש וינה, לר' יחיאל מפריס נבעו כנראה מההיכרות האישית שהייתה בין השניים, בעת שהותו של ר' יצחק אור זרוע בפריס, ראה אור זרוע, ח"א, סוף סימן תשעט, ובמקבילות).

20 שו"ת מהרי"ק, שורש קב (מתוך 'מרדכי זקן מאד'); סדר חליצה לר' יעקב מרגלית, עמ' נב, סימן כ, הערה 3 (מתוך מרדכי, כת"י ורצ"לי). על ר' נתנאל מקינון ראה אורבך, בעלי התוספות, לפי המפתח; תוספות ישנים יבמות, מבוא, עמ' 22-24; א' גרוסמן, ר' נתנאל מקינון: מגדולי בעלי התוספות במאה הי"ג, מחקרי תלמוד ג (תשס"ה), עמ' 174-189.

21 כת"י לונדון, הספרייה הבריטית 515, דף 44א, בגיליון; עם תיקונים על פי כת"י אמסטרדם, עץ חיים 31 A 47, דף 14ב. ר' יחיאל מפריס פגש אישית את אחד מחכמי אנגליה – הלוא הוא ר' יצחק בר פרץ מנורתהמפטון (ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 511-513), אך

מעשה בא לידינו בראובן שמת והניח רחל אלמנה ובן קטן, לימים נשאת רחל לשמעון וילדה לו בן, ומתו שמעון ורחל, וכל ימי אלמנותה הייתה תפוס' מכל ממון הראשון והאחרון ולא נשבעה על כתובתה, וישבו ב"ד וישבתי בדין עם הר"ר יצחק ב"ש והר"ר יוסף דשיילי²² ואמרו [...] ואני אמרתי [...] ושלחתי כתב מגילה עפה בפריש מזה, והר"ר שלמה ב"ר שמואל מכרך טיירי²³ שלח כדברי כתב גדול, והר"ר יחיאל היה חולק עלי ואמ' כי לעולם נכסי בחזקת יתמי. ומאד האריכו, וכתבם בידי, ומאד יש לגבב דברי' על זה ואין פנאי להאריך למו' הרב לפי כבודו, ושל' יגדל נצח, כנ' אוהבו משה בן ה"ר י"ט עמש"י.²⁴

ר' משה מלונדון העיד כאן, כי הוא שלח את דבריו לשני חכמים צרפתיים וכל אחד מהם השיב לו בנפרד. בדרך דומה נהג ר' יצחק אור זרוע, שגם הוא שלח את שאלותיו לשני החכמים הנזכרים וקיבל מהם תשובות נפרדות.²⁵ נוהג זה של שליחת שאלות לשני חכמים במקביל נפוץ היה כנראה אצל כמה מבעלי התוספות, והוא עולה בבירור גם מדברי 'ספר חסידים', המורה כיצד יש לנהוג במשלוח שאלה לשני חכמים הדורים בעיר אחת ש'אינם אוהבים זה את זה'.²⁶ רב נחשון גאון הקפיד במאה

פגישה זו התקיימה בוודאי על אדמת צרפת. עדות על הפגישה מצויה בכת"י ירושלים, מכון שוקן 19523, דף רנא ע"ב, בגיליון: 'ופעם אחת היו הרב רבינו יחיאל דפריש והר"ר ב"ר פרץ מסוכין בשבת, ובא גוי וכישל דג אחד לעצמו, ואסרו לישר' אחר לאכול ממנו כדא' בתוספתא (שבת יג, יב, עמ' 61) גזירה שמא יאמר לגוי בשבת אחרת בשל לצרכי. וכן אסרו לערב בכדי שיעשו (משום כישולי גוים), וצוה להגעיל הכלי של ישר', כי היה נאסר משום כישולי גוים, והושוו יחד מזה הדבר. ושוב נמצא כתוב בשם רבי' יהודה מפריש כן. מכתבת הרב ר' יעקב מנורהנטון ז"ל' (לנושא הדיון השווה פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימן כד; תוספות כיצה ג ע"א, דיבור המתחיל 'גזירה'; ספר הנייר, עמ' ט, בהגהה).

22 רק מעט ידוע על חכם זה ועל עירו. שמו המלא הוא ר' יוסף בן מאיר (שיטה מקובצת, בבא קמא, דף מו ע"ב [דפוס וורשה, דף פט ע"ד]. השווה תוספות רבנו פרץ, בבא קמא, שם, דיבור המתחיל 'מידע', עמ' קסא). וראה גרוס, גליה יודאיקה, עמ' 645–646. אינני יודע מיהו החכם הראשון, ר' יצחק ב"ש.

23 מסתבר שצריך להגיה 'והר"ר שמואל ב"ר שלמה מכרך טיירי' (ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 461–465).

24 = על משכבו ינוח (?). חתימה זו מצויה גם בתשובה המובאת להלן עמ' 218. וראה צונץ, על היסטוריה וספרות, עמ' 358–359, מס' 3 ומס' 10 (החתימה שגורה הרבה אצל ר' אנטולי בן יוסף, הדיין באלכסנדריה בימי הרמב"ם שמוצאו היה בפרובנס. ראה קובץ תשובות הרמב"ם, ב, דף לו ע"א; תשובות רבנו אברהם בן הרמב"ם, סימן קג, עמ' 170; ספר דברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי, מהדורת ש' שטובר, ירושלים תשנ"ד, עמ' 218; J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, II. Oxford 1922, p. 325; S. M. Stern, 'A Twelfth-Century Circle of Hebrew Poets in Sicily', *Journal of Jewish Studies* 5 [1954], p. 63).

25 ראה לעיל הערה 18.

26 ספר חסידים, מהדורת ויסטינצקי, עמ' 205, סימן תתיד.

התשיעית על שואלים ששלחו את שאלותיהם במקביל הן לגאון סורא הן לגאון פומבדיתא. הוא הדגיש בדבריו כי הפסקים הסותרים של הגאונים גורמים לחילול השם, אך היום ידוע היטב כי הוא לא הצליח לעצור את התופעה.²⁷ בעלי התוספות לא נמנעו מלשלוח שאלות לשני חכמים, הן משום גישתם השונה בתכלית מזו של גאוני בבל לנושא המחלוקת בכלל²⁸ הן משום שהשואלים ששלחו שאלות כפולות היו תלמידי חכמים מן השורה הראשונה. הדיוטות עלולים ליפול למבוכה מול שני פסקים סותרים ואולי אף לפקפק משום כך בסמכותה של תורה שבעל פה, מה שאין כן בתלמידי חכמים מובהקים, אשר נתייב המחלוקות כתורה שבעל פה נהירים להם היטב.

3. פסקי ר' יחיאל מפריס

העדויות שאספנו על יצירתו הספרותית של ר' יחיאל מפריס אינן מרובות ואי-אפשר לומר, כי בהן קנה ר' יחיאל את עולמו. עיקר פרסומו של ר' יחיאל איננו בשל תרומתו לפרשנות התלמוד, שהייתה מצומצמת יחסית, אלא בשל פסקי ההלכה המרובים שיצאו מלפניו.²⁹ תלמידיו של ר' יחיאל העידו עשרות פעמים על פסקיו של רבם ועל מעשיו ומנהגיו, ועדויות אלו הן שהפיצו את תורתו של ר' יחיאל ברבים וקבעו לדורות.³⁰ ר' פרץ מקורביל, למשל, כמעט שלא הביא בתוספותיו את חידושי של ר' יחיאל, ואילו בהגהותיו לסמ"ק ולתשב"ץ הוא ציטט הרבה יותר את פסקיו של ר' יחיאל.

כמה מתלמידיו של ר' יחיאל העמיסו על שכמם את התפקיד לרשום את פסקיו של הרב, ופרי עטם – אסופות שונות המוקדשות לרישום פסקיו של ר' יחיאל – מצוי בכתבי יד אחדים. הרב א"ד פינס הדפיס לפני שנים אחדות שתיים מאסופות אלו

27 ש' אסף, 'דברי פולמוס של קראי קדמון נגד הרבנים', תרכ"ז (תרצ"ג), עמ' 42–53; אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, עמ' 36–39, 125–126; הנ"ל, 'אחת שאלה ושתיים תשובות', שנתון המשפט העברי יא–יב (תשמ"ד–תשמ"ו), עמ' 1–40; ד' רוזנטל, 'לתולדות רב פלטי גאון ומקומו במסורת ההלכה', שם, עמ' 617–619; י' ברודי, 'רב עמרם בר ששנא – גאון סורא?', תרכ"ץ נו (תשמ"ז), עמ' 333–338; R. Brody, *The Geonim of Babylonia and the Shaping of Medieval Jewish Culture*, New Haven 1998. pp. 198–199

28 ראה למשל דבריו של ר' יחיאל, לעיל הערה 11. אך ראה מה שכתב ר' אלחנן, חכם לא ידוע שפעל בשלהי תקופת בעלי התוספות: 'ומה"ר אלחנן כתב כך מקובלני מרבותיי וכן ראיתי שעשו מעש' [...] שיש לחוש שזה ילך לדרום ויביא חיוב וזה ילך לצפון ויביא פטור ויגרמו מחלוק' בישר' (כת"י המבורג, ספריית המדינה והאוניברסיטה 45, דף 170א, סי' קמו).

29 על עניין זה העיר לאחרונה תא-שמע, בעלי התוספות לפרופ' אורבך, עמ' 41.

30 על תלמידיו של ר' יחיאל ראה פריימן, מבוא לספר המחכים, עמ' XII–XIII; פינס במבואו לספר פסקי רבינו יחיאל מפאריש, עמ' 9. על הרשימה הארוכה של התלמידים יש להוסיף גם את ר' יצחק מדורא (ראה א"י חבצלת, 'הלכות חלה לרבינו יצחק מדורא בעל ה"שערי דורא"', צפונות, שנה א [תשמ"ט], גיליון ב, עמ' יח). הרא"ש לא למד לפני ר' יחיאל. ראה להלן הערה 125.

בספרו 'פסקי רבינו יחיאל מפאריש'.³¹ הן מכילות בעיקר את פסקיו של ר' יחיאל, אך נכנסו בהן גם הוראות של חכמים אחרים, לפעמים בשמם ולפעמים בעילום שם.³² אסופה שלישית, שנודעה לפינס באיחור והוא לא הספיק להוציאה לאור, מצויה בכת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 3127. הסופר של כת"י זה העתיק אסופה אחת של פסקים (זו שמצויה גם לפנינו במהדורתו של פינס, סימנים א–קיד), שבסופה הוא רשם 'סליקו הפסקי' מרבי' יחיאל מפאריש ז"ל.³³ אך קודם לכן העתיק הסופר אסופה אחרת של פסקי ר' יחיאל מפריס, נרחבת יותר, הנקראת בפיו 'הפסקי' מאיסור והיתר אשר יסד הר"ר יחיאל מפאריש.³⁴ באסופה זו שטרם נדפסה מצויים פסקים חדשים רבים וגם דברים מפי ר' משה הלוי, בנו החורג של ר' יחיאל.³⁵ עוד

31 ראה לעיל הערה 2. האסופה השלישית שנדפסה בספר תחת הכותרת 'הוראות מרבני צרפת ז"ל' (עמ' 76–82) אינה קשורה בר' יחיאל מפריס. האסופה השנייה (סימנים קטו–קפו) מצויה בכתבי יד פרובנסליים, וקטעים ממנה הובאו להלכה אצל חכמי פרובנס. ראה ר' ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב טו, ח"ה, דף קלז ע"ב (=פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימן קלג, ויש לתקן שם את דברי המהדיר בהערה 1); ארחות חיים, ח"ב, הלכות איסורי מאכלות, סעיף קב, עמ' 364: 'וכן נמי דעת רבינו יחיאל מפריש בדינין שחבר וז"ל [...] עכ"ל בדין חמישי, וכדין שבועה עשר כתוב [...]'. (=פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימן קיט [ה] וסימן קלא [יז]).

32 ראה למשל פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימנים נ–נב = תשובות ופסקים לר"י הזקן, עמ' קצא–קצג, סימנים לט–מא; פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימן ע = תשובות מיימוניות, משפטים, סימן כח, ושם חתום ר' יצחק בר אברהם. באסופה השנייה מובאים כמה וכמה פסקים המצויים גם בפסקי ר' יקר (הרש"ל, פסקי רבנו יקר, עמ' רפג–רצא).

33 דפים 278א–293ב, בגיליון הסמ"ק. אסופה זו מקבילה לאסופה הראשונה שבדפוס, סימנים א–קיד, אך סדר הסימנים שונה. כת"י קמברידג' נעתק בשנת קנ"ט (1399) והוא מכיל בין השאר סידור בנוסח צרפת וכמה חיבורים מבית מדרשו של ר' יחיאל מפריס; נוסף על ה'סמ"ק' ושתי האסופות של פסקי ר' יחיאל מפריס באים בו גם קובץ חשוב של פסקי ר' יצחק מקורביל (ראה להלן עמ' 201–211), ספר 'על הכל' ועוד. בכתב היד אף עדויות של תלמידו של ר' יחיאל על מנהגיו, כגון 'ונוהג היה הגאון רבי' יחיאל זצ"ל לעשות יום טוב בערב ראש השנה ואוכל סעודה גדולה [...], ערב יום הכיפורים [...] ונוהג היה מורי' הגאון לאכול סעודתו קודם חצי היום, ומחצי היום היה הולך לבית הכנסת לתקן הנידות והעששיות, והיה דומה למלאך י"י צבאות' (דפים 340ד–341א).

34 כת"י קמברידג', דפים 254א–276א, בגיליון. ראה על אסופה זו אצל פינס במבואו לפסקי רבינו יחיאל מפאריש, עמ' 11–12. קטעים אחדים מאסופה זו נדפסו אצל ח"ש שאנן, 'פסקי רבנו יחיאל מפריז בהלכות הפסח', מוריה, שנה טז, גיליון ט–י (תשמ"ט), עמ' כה–לא; הנ"ל, 'פסקי רבנו יחיאל מפריז בעניני חושן משפט', שם, שנה יח, גיליון ז–ח (תשנ"ב), עמ' ג–י. כתב היד שעמד לפני הסופר פגום היה, והסופר כתב לפעמים 'בטופס חסר הרבה' (דף 266ב) או 'לא מצאתי יותר' (דף 276א). למזלנו, אוסף הפסקים מצוי בכת"י נוסף, שלא נזכר עד כה במחקר: פרמה 1237, דפים 126א–139א. כת"י פרמה מאוחר מכת"י קמברידג', אך הוא שלם יותר וקריאתו נוחה יותר.

35 ר' משה הלוי נזכר פעם אחת באוסף הפסקים: 'בשבת יש מנהג אבילות כגון דברים שבצינעא תשמיש המטה ויחלוץ מנעלי'. ואני משה הלוי ראיתי כשנפטרה מר' אמי אשת הר' יחיאל שחלץ מנעליו ואנחנו אח"כ' (כת"י קמברידג', דף 274ב; כת"י פרמה, דף 138א). הוא נזכר פעם נוספת באחד הנוסחים של 'סימני ספר המצוות' לר' אברהם בר אפרים: 'ואני משה הלוי ראיתי למורי

יש באסופה זו כמה וכמה פסקים שכבר נדפסו באסופה השנייה (סימנים קטו–קפו), אך הם מפוזרים במקומות שונים ואינם באים כאן ברצף אחד.

בגיליון ה'סמ"ק' שבכת"י רומא, קזנטנזה 117³⁶ העתיק הסופר כחמישים קטעים קצרים מחיבור הנקרא בפיו 'פסקי איברא'. שמו של ר' יחיאל כמעט שלא נזכר בציטוטים אלו, ואף על פי כן סבור אני, כי החיבור שעמד לפני הסופר אינו אלא אסופה רביעית של פסקי ר' יחיאל – אסופה שאבדה מאתנו.

הקטעים המצוטטים בכת"י רומא באים שם בכינויים שונים: 'העתק מגדולי אייברה' (שלוש פעמים), 'העתק' מפסקי גדולי אייברא' (עשר פעמים), 'העתק' פסקי אייברא', 'כך מצאתי העתק' הרב מאיברא ז"ל', 'העתק' מלקוטי אייברא'. כשלושים קטעים באים על שמו של הגדול בחכמי איורא, ר' משה בר שניאור, והם חתומים בסופם 'מהר"ם מאיברא זצק"ל' או 'העתק מהר"ם מאיברא זצק"ל'. פסקים אחדים מיוחסים לשני אחיו של ר' משה ולבנו, והם חתומים 'העתק' מה"ר יצחק מאיברא זצ"ל', 'מהר"ר שמואל מאיברא', 'מצאתי כתוב בלקוטי פסקי' שסידר הר' חיים בנו של הר"ם מאיברא זצק"ל'.

על אף מגוון הכינויים שבכתב היד נראה, כי הכוונה בכולם (פרט אולי לאחרון)³⁷ לחיבור אחד, שבכתיבתו השתתפו שלושת האחים מאיורא. שלושת האחים – ר' משה, ר' שמואל ור' יצחק – נהגו לכתוב את חיבוריהם במשותף, וכמה עדויות לכך באות בדברי הראשונים שהעתיקו מחיבוריהם. לעתים נבחר אחד מהם לכתוב את הדברים, והוא כתבם בשם שני אחיו, ולעתים כל האחים השתתפו בפועל בכתיבת החיבור.³⁸

הגאון שהיה טובל הכריכה בחרוסת' (כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 392, דף 117; פריס, הספרייה הלאומית heb. 1408, דף 182; לונדון, מונטיפיורי 136, דף 111).

36 כתב היד נעתק בשנת רכ"ג, כמפורש בקולופון שבדף 327א.

37 כת"י רומא, דף 167א (לעניין כתיבה בחול המועד): 'מצאתי כתוב בלקוטי פסקי' שסידר הר' חיים בנו של הר"ם מאיברא זצק"ל: ובשם הר' יעקב היה אומ' שכתבת דקה אין זה כתב. העתק'. ציטוט נוסף מחיבורו של ר' חיים מצוי בהגהות ר' פרץ לסמ"ק, מצוה קנד, הגהה ג, והוא עוסק ב'ירושלמי' המפורסם, שלפיו 'עיר שיש בה חזירים פטורה ממזוזה' (והשווה תשובות ופסקים לר"י הזקן, עמ' רלח, סוף סימן קכד; סמ"ג, עשין, סוף מצוה כג, דף קו ע"ד; ספר הנייר, עמ' קצד; ש' ליברמן, ירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, מבוא, עמ' כו–כז). הציטוט בהגהות ר' פרץ חתום 'כך נמצא בסדר' הרב ר' חיים בן הרב ר' משה מאורא (ירא) שסדר ע"פ גדולים', אך 'סדר' כאן איננו סידור תפילות, כי אם פסקים שסידר ר' חיים, כפי שמלמדת הפסקה שהבאתי מכת"י רומא. ציטוט נוסף בשמו של ר' חיים מצוי בארחות חיים, ח"ב, הלכות חלה, סעיף א, עמ' 202: 'ומזה הטעם כתב ה"ר חיים בשם אביו ה"ר משה מאיברא שאם הופרשה חלה מן העיסה והדר נתערבה בעיסה או באחת מן הככרות שאין לאסור אותה, אפילו אין בו אחד ומאה מן החלה, לפי דאי בעי מתשיל עלה'.

38 על שלושת האחים חכמי איורא וכתביהם ראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 776–789; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 479–485; תא-שמע, כנסת מחקרים, ב, עמ' 110–118; תוספות ישנים יבמות, מבוא, עמ' 24–26; א' קנרפוגל, החינוך והחברה היהודית באירופה הצפונית בימי הביניים, תל אביב 2003, עמ' 128–143; E. Kanarfogel, *Peering through the Lattices: Mystical*, 143–128; *Magical and Pietistic Dimensions in the Tosafist Period*. Detroit 2000, pp. 59–63; ובדברי לעיל עמ' 3, הערה 5.

חמישים הציטוטים שבכת"י רומא מלמדים על חיבור נוסף שכתבו שלושת האחים במשותף, והציטוטים שבידנו הם בוודאי רק חלק קטן מתוך החיבור. הידיעה על קיומו של החיבור הנקרא 'פסקי אייברא' חדשה היא עבורנו, ודומני כי לא נזכר החיבור בשום מקום אחר. עם זאת, הדברים שהיו בחיבור זה כבר ידועים לנו בחלקם מתוך חיבורים אחרים. תשעה מן הפסקים, הבאים בכת"י רומא על שמו של ר' משה מאיוורא או על שם גדולי איוורא, לקוחים כמעט מילה במילה מה'סמ"ג', כגון

הגה"ה, הנפלים אין מתאבלים עליהם, וכל שלא שהא שלשים יום באדם הרי זה נפל, ואפי' מת ביום שלשים, כדאית' פרק יש בכור. והא דתנן במסכ' שמחות הספיקות מתאבלין עליהם ואוננין עליהן, נראה דמיירי בספק בן ט' לראשון ובן ז' לאחרון, דגנאי הדבר שלא יתאבלו לא זה ולא זה. העתק' פסקי אייברא (כת"י רומא, דף 62[II]ב = סמ"ג, סוף הלכות אבילות, דף רמח ע"ד).

הגהה, מי שברח מבית האסורי' והייתה מעבורת ואמ' לו העבירני ואני נותן לך דינר והעבירו אינו נותן לו אלא שכרו [...] מעשה באחד שנגנב לו ממונו ונדר ק' דינרים לאחד שיעשה בהשבעת שדים שידע מי גנבו, ולא רצה בעל הממון לפרוע הק' דינרים, וחייבו רבי' לשלם. וכן בעניין רפואות, שדרך בני אדם ליתן דמים מרובים, ולא נאמר ששיחק בו. כך כתב מ"ר יהודה. מהר"ם מאיברא זצק"ל (כת"י רומא, דף 257ב = סמ"ג, עשין עד, דף קנג ע"א).³⁹

ציטוטים אחרים מפסקי איוורא בכתב היד מופיעים מילה במילה בפסקי רבינו יחיאל מפריס (באסופה הראשונה של הפסקים, סימנים א–קיד). להלן דוגמאות אחדות למקבילות שבין שני החיבורים:

אדם שהציל את ספרי חבריו עם ספריו אין לו אפי' טרחו, דהא דאמ' שפך יינו והציל דובשנו שלחבירו צריך לתת לו שכר טרחו, היינו היכא דטרח בשבילו, אבל היכא דנתכוון לטרוח בהצלת ספריו ואירע שלקח ספרי חבריו, משמא רחמו ליה. מהר"ם מאיברא זצק"ל (כת"י רומא, דף 257א = פסקי רבינו יחיאל מפאריש, אמצע סימן יא).

תולעים הנמצאי' בבשר וידענו כי באו אחר שחיטה ונולדו מן הבשר עצמה מותר. וכן תולעי' שלגבינה אף כי רחשו ופרשו מותר'. והא דאסר תלמודא שיכרא בסילתא דילמא פריש לסילתא וכן אגב גרעיני', כל הני בגדולי קרקע,

39 ראה עוד כת"י רומא, דף 91א ('העתק מהר"ם מאיברא') = סמ"ג, עשין מא, דף קיח ע"ג; כת"י רומא, דף 131א ('העתק' מהר"ם מאיברא זצק"ל') = סמ"ג, עשין מח, דף קכו ע"ד; כת"י רומא, דף 131ב ('מהר"ם מאיברא זצוק"ל') = סמ"ג, שם, דף קכח ע"א; כת"י רומא, דף 139א ('העתק מגדולי אייברה') = סמ"ג, עשין נ, דף קלג ע"ג; כת"י רומא, דף 168ב ('העתקת פסקי גדולי אייברא') = סמ"ג, לאוין עה (סמ"ג השלם, ח"א עמ' שיח); כת"י רומא, דף 247א ('מהר"ם מאיברא זצק"ל') = סמ"ג, עשין ריב, דף רכד ע"ג; כת"י רומא, דף 253ב ('העתק' פסקי גדולי איוורא') = סמ"ג, עשין פב, דף קסב ע"ד.

אבל הני דאינן בגדולי קרקע אינן אסורים. מהר"ר שמואל מאייברא. אמנם ר"י היה מחמיר היכא דפירשו (כת"י רומא, דף 204ב = פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימן כג).

על חתיכת בשר שלא נמלחה ונתבשלה בקדירה, אמונה אומן כי שמעתי מרבותי דבכוליה משערינן דלא ידעינן כמה נפיק מיניה בקדירה. ולא דמי לההיא דמליאתא, דהתם היינו לצלי מטעם גומרי מישב שייבי. העתק' מה"ר יצחק מאייברא זצ"ל (כת"י רומא, דף 200א = פסקי רבינו יחיאל מפאריש, ריש סימן לד).

ציטוטים אחרים המובאים בכת"י רומא על שמם של חכמי איוורא מופיעים מילה במילה באסופה האחרת של פסקי ר' יחיאל, זו שבכת"י קמברידג', ולהלן שתי דוגמאות:

תוספת⁴⁰ ושלחת' לנפשה (דברים כא, יד) שאם היא חולה ימתין עד שתבריא. ונ"ל [כל] שכן בנות ישראל הטהורות וקדושות שצריך להמתין עד שתבריא. וא"כ אם נשתטית אשה כייפינן לבעלה שיהיה עמה ויפרנסנה, וישמור עצמו מאיסורי' בעוד שהוא עמה. מהר"ם מאייברא זצק"ל (כת"י רומא, דף 132א = כת"י קמברידג', דף 267א).⁴¹

ראובן עשה שליח שמעון לתבוע לפרש חוב שלו [ומסר לו חותמו] שכתוב בו כ' לטרים, ובא שמעון וזייף החותם וכתב ל', ובא ראובן ושאל הריות, כי החוב היה בסכנה אם היה החותם נשבר, ועוד אם הפרש שאל לבעל החותם כמה נתחייבתי לך, בעל החותם היה אומ' כ' לטרים, כי לא היה יודע הזיוף, אם כן היה הפרש מחזיקו כגנב. ושמעון השיב הייתי בסכנה, שאני נתתי החותם. ואמ' מה"ר יחיאל שגזלן הוא אחרי ששינהו חייב לשלם והשכר שלו. העתק' מלקוטי אייברא (כת"י רומא, דף 269א = כת"י קמברידג', דפים 271ב–272א).⁴²

40 ליתא בתוספתא. והשווה ספרי דברים, פי' ריד, עמ' 247. וראה כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 390, דף 254ב, בגיליון: 'אשה שחלתה ממתיני' לגרש' עד שתבריא שנ' ושלחת' לנפשה מלמ' שממתיני' לה עד שתבריא כלומ' שתהא נפשה בריאה. וזה על יפת תואר, וכ"ש לבנו' ישראל הקדושו' והטהור' שצריך להמתין לגרשם עד שתהיינ' בריאות. מפי רבי' יחיאל מפאריש. ע"ח [=עץ חיים].

41 דברים דומים להפליא (כולל הביטוי 'בנות ישראל הקדושות') כתב הרשב"א בחידושו לכתובות, דף נב ע"ב: 'אמר הרי זה גיטה וכתובתה תרפא את עצמה רשאי (כתובות נא ע"א, במשנה), תנינא בספרי ושלחתה לנפשה מלמד שאם היתה חולה ימתין לה עד שתתרפא, ופירש הראב"ד ז"ל כמוטלת על המטה, וכיון דכיפת תואר אמרו, וכ"ש בבנות ישראל הקדושות, שאם היא מוטלת על המטה שאינו יכול לגרשה עד שתתרפא, ומתניתין כשאינה מוטלת על המטה'.

42 הפסקה בכת"י קמברידג' נרפסה אצל שאנן, 'פסקי רבינו יחיאל מפריז בעניני חושן משפט' (לעיל הערה 34), עמ' ו, סימן יט. למקבילה נוספת בין שני כתבי היד ראה כת"י רומא, דף 245א: 'הגהה, עדים שחתמו על השטר ונאכד השטר או נקדע עשו עדים שליחותן ואינם רשאים

מהמקבילות הרבות עולה בבירור כי 'פסקי איוורא' בכת"י רומא הם הם פסקי ר' יחיאל מפריס, אלא שב'פסקי איוורא' ישנם גם קטעים שאינם בפסקי ר' יחיאל. מאלה עולה השאלה, איזו משתי המסורות יש לקבל? האם יש להעדיף את המסורת המייחסת את הפסקים לר' יחיאל או את זו המייחסת אותם לחכמי איוורא? קשה מאוד לבטל את עדותו של הסופר של כת"י רומא, שכן הוא היה בקי בשמותיהם של חכמי איוורא ואף ידע להבחין בין פסקיהם של האחים השונים. מנגד, אי-אפשר לבטל את ייחוס הפסקים לר' יחיאל, שכן חכמים שונים – שעל חלקם העיר פינס בהערותיו ויש להוסיף עליהם עוד הרבה מכתבי יד⁴³ – מצטטים אותם כפסקי ר' יחיאל מפריס.

נראה אפוא להציע כי שתי המסורות נכונות: הפסקים הם של ר' יחיאל, אך הם נכתבו על ידי האחים מאיוורא.⁴⁴ הצעה זו מתחזקת מהקטע האחרון שהבאתי לעיל, שבו אכן מעידים חכמי איוורא בחיבורם 'לקוטי אייברא' על פסק של ר' יחיאל. סיוע נוסף לכך נמצא בדברים אלה:

מכאן⁴⁵ נראה מי שקדש אשה ונכנסה לחופה ושוב נמצא שהקידושי' לא היו למקדש, וא"כ הוו קדושי טעות [ו] צריכין קדושין אחרים, (שמא) [שלא] יצטרך לחזור ולברך לא ברכת אירוסין ולא ברכת נישואין, שהחופה הראשונה הועילה אף כי (קדושיו) [קדמה] [ל]קדושין,⁴⁶ מדי דהוה אקטנה שהשיאו' אמה וכו' כאשר כתב רש"י לעיל, וכן שמעתי שעשה מעשה רבי' שמשון בר' אברהם נ"ע. מהר"ם מאיברא (כת"י רומא, דף 128א).

עוד כתב כי מעשה היה בפריש באחד שקידש בקידושין שאינן שלו וברכו ברכת אירוסין והצריכו קידושין אחרים. ומהר' יחיאל מפריש הצריך לחזור

לחתום על שטר אחר בלא רשות שניהם. העתק מהר"ם מאיברא' זצק"ל' = כת"י קמברידג', דף 266ב (נדפס אצל שאנן, עמ' ד, סימן ט).

43 הדברים שהביא אורבך (כעלי התוספות, עמ' 332, הערה 81 ועמ' 448, הערה 6*) מכת"י אוקספורד 672, דף 41א ודף 72א, אינם רשומים בכת"י אוקספורד כפסקי ר' יחיאל!

44 לאור דברים אלו יש לבחון מחדש את שני האזכורים של 'אחי הר"ם' בפסקים שבכת"י קמברידג': 'וכמדומה שכך פסק מו' אחי הר"ם' (דף 278ב = סימן ד בפסקים הנדפסים. ראה שם הערה 5); 'וכאשר הקבלתי פני אחי הר"ם אמ' (דף 283א = סימן מ בנדפס). מעתיקים מאוחרים פתחו את ראשי התיבות ל'אחי הרב ר' מאיר' והסיקו מכך החוקרים, כי לר' יחיאל היה אח בשם ר' מאיר. אך אפשר גם כי פיענוח ראשי התיבות מוטעה, ו'אחי הר"ם' הוא ר' משה מאיוורא, והכותב הוא אחד מאחיו (ראה סימן מ: 'רבי אחי הרב ר' מאיר', וכך גם בציטוטים מפסקה זו: כת"י אוקספורד 672, דף 44ב בגיליון; כת"י אמסטרדם, עץ חיים 31 A 47, דף 17א [בשניהם: 'וכאשר קבלתי מפי מו' רבי אחי הר"ר מאיר']; לונדון, מונטיפיורי 108, דף 64ב, סימן תרמג [וכאשר התקבלתי לפני אחי הר"ר מאיר]).

45 מתוך תשובת רש"י (תשובות רש"י, סימן קצו) שהובאה לעיל מזה.

46 אפשר גם להגיה 'אף כי קדושיו [אינם] קדושין', אך הגהתי על פי הנוסח בפסקים הנדפסים (ראה בסמוך).

ולברך ברכת אירוסין, ומהר' שמואל מאייברא יצא משם, כי נראה לו ברכה לבטלה, והביא ראייה מרש"י לעיל (שם, דף 128ב).⁴⁷

הפסקה הראשונה, שבה נפסק כי אין לחזור ולברך בשעת הקידושין השניים, באה בלשון דומה גם בפסקי רבינו יחיאל מפאריש (סימן י).⁴⁸ אך מן הפסקה השנייה עולה בבירור, כי דעתו של ר' יחיאל הייתה אחרת והוא סבר שיש לחזור ולברך ברכת אירוסין. נמצינו למדים, שהדברים בפסקי ר' יחיאל הנדפסים תואמים בסוגיה זו את דעתם של האחים מאיוורא, ובניגוד לשיטתו של ר' יחיאל. עוד למדנו מהפסקה השנייה, שר' יחיאל מפריס ור' שמואל מאיוורא הכירו אישית זה את זה והם נפגשו בעיר פריס.⁴⁹

מסקנת הדברים היא, כי שלוש אסופות של פסקי ר' יחיאל נשתמרו בידנו; שתיים מהן כבר נדפסו (פסקי רבינו יחיאל מפאריש, סימנים א–קיד וסימנים קטו–קפו), והשלישית טמונה עדיין בכתבי יד. אסופה רביעית של פסקי ר' יחיאל, שלא הגיעה לידנו, נערכה על ידי האחים מאיוורא. מלאכתם של האחים מאיוורא באיסוף פסקיו של ר' יחיאל לא הייתה טכנית בלבד, שכן הם הכניסו לחיבור גם את דעותיהם שלהם, ואפילו כשדעתם מנוגדת הייתה לזו של ר' יחיאל. אסופת פסקים זו, שנכללה בה גם קטעים רבים מ'ספר מצוות גדול', אבדה מאתנו, ולא נותרו ממנה אלא

47 סיפור המעשה בא גם בספר 'המנהל', ושם פותח המעשה בר' שמואל [כר שניאור] מאיוורא ומסיים בר' שניאור בר שניאור. ראה ארחות חיים, ח"ב, הלכות קדושין, סעיף יג, עמ' 55–56. ואין זו טעות מעתיק מאוחרת, שכן כך הוא גם במקבילות: כל בו, סימן קמג; כת"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab. 1033, דף 5; מרדכי, כת"י ורצ"לי, דף 326ג, בגיליון וכת"י פרמה 929, דף שו ע"ב, בגיליון (על מעשה זה ראה גם כת"י אוקספורד 874, דף 63א–ב).

48 ר' שמשון משאנץ נזכר כאן בלא התואר 'מורי', ואילו בפסקים אחרים מזכיר הכותב את 'מורי רבינו שמשון' (סימן לו, פעמיים). אין ספק שהמורה איננו ר' שמשון משאנץ, אלא ר' שמשון בר שמשון מקוצי, כפי שמפורש בסימן לד: 'ראיתי מורי רבי' שמשון בר' שמשון מורה להתר' (ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 342–344. ר' שמשון מקוצי צעיר היה מעט מר' שמשון משאנץ. הוא נפטר בשנת 1221, שבע שנים לאחר ר' שמשון משאנץ. ראה תא"ש, כנסת מחקרים, א, עמ' 131). פינס (פסקי רבינו יחיאל מפאריש, מבוא, עמ' 8) כבר עמד על זהותו הנכונה של המורה, ואילו אורבך טעה בזה (בעלי התוספות, עמ' 448. טעות דומה נפלה אצל אורבך, שם, עמ' 480, שסבר כי ר' משה מאיוורא היה תלמידו של ר' שמשון משאנץ; ואילו אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 779–780, הכיר לנכון כי הוא היה תלמידו של ר' שמשון מקוצי).

49 עדות נוספת לקשרים שביניהם מצויה בהגהותיו של ר' פרץ לסמ"ק, מצוה צג, ס"ק כח (עמ' נה): 'רבינו יחיאל היה נוהג [...] וגם הר"ר מאיוורא הודה לו' (והשווה הרשלר, פסקי רבנו יקר, עמ' רפו, סימן לו, שם מובאים רק דבריו של ר' יחיאל). וראה גם עדותו של הרמב"ן בדרשתו לראש השנה (כתבי הרמב"ן, א, עמ' רכח): 'ודבר זה אני חדשתי אותו בילדותי והרציתי הדבר לפני רבני צרפת אל הרב ר' משה בר' שניאור ואל אחיו ר' שמואל ואל הרב ר' יחיאל בפריש על ידי קרובי הרב ר' יונה שלמד שם, עמדו כולם ואמרו [...]'. אורבך (בעלי התוספות, עמ' 480, הערה 8), שחיפש עדות לקשרים בין ר' יחיאל לחכמי איוורא, ציין גם את ארחות חיים, ח"ב, הלכות טומאה, סעיף א, עמ' 602, אך אין משם ראיה. ליפשיץ (תוספות איוורא על מסכת סוטה, מבוא, עמ' 16, ושם, הערה 99) ציין מקומות נוספים, אך דומה שכולם מוטעים.

כחמישים ציטוטים בכת"י רומא. פסקאות אחדות באסופה הרביעית זהות באופן מילולי לשתיים מהאסופות האחרות ומכאן, שאסופה אחת העתיקה קטעים מחברתה. אך מכיוון שהאסופה הרביעית, אבדה מאתנו, איננו יכולים להגיע למסקנה ברורה מי מן האסופות קדומה יותר ומקורית יותר.

ב. ר' יצחק מקורביל

1. פסקי ר' יצחק מקורביל

בסעיף הקודם מצאנו, כי תלמידיו של ר' יחיאל מפריס תיעדו את פסקיו ואת הוראותיו והעלום על הכתב בשורה של חיבורים קצרים. בדרך דומה נהגו תלמידיהם של חכמים צרפתים נוספים, כולם בני המחצית השנייה של המאה השלוש עשרה, ובהם ר' יצחק מקורביל (חתנו של ר' יחיאל מפריס), ר' פרץ מקורביל, ר' שלמה מברך לנדון (Château-Landon, מערבית לשאנץ) ור' יקר מביאנא (Vienne, דרומית לעיר ליון).⁵⁰

ר' יצחק מקורביל התפרסם בעיקר בזכות 'ספר מצוות קטן' (סמ"ק) שלו. תאריך כתיבתו של ה'סמ"ק' מתועדת בכמה מכתבי היד של הספר: 'והוא חיבר הספר שנת ל"ז לפרט' (1276–1277).⁵¹ המשפט שבגוף הספר 'ושמטה לפי מנהג ארץ ישראל היתה שנת ל"ח לפרט לפי פירוש רש"י, ולפירוש רבינו תם שנת ל"ט לפרט'.⁵² הוא בוודאי תיקון מאוחר – אולי תיקון של המחבר עצמו, אולי של ר' פרץ מקורביל ואולי של מעתיק קדום). ר' יצחק מקורביל דאג להפיץ את ספרו ברבים והשקיע בכך מאמץ רב,⁵³ אך הוא לא זכה להשלים את תכניתו המקיפה. שלוש שנים בלבד לאחר סיום הספר, כשהוא עדיין בעיצומה של מלאכת הפצת הספר, נפטר לבית עולמו, כפי

50 ראה זק"ש, פסקי ר' שלמה מלנדון; הרשלר, פסקי רבנו יקר. על פסקיהם של ר' יצחק מקורביל ור' פרץ מקורביל ראה להלן.

51 כת"י אוקספורד 876, דף 1א; כת"י סינסינטי 152, דף ז ע"א; כת"י פרמה 803, דף [ג8]; כת"י מוסקבה 348, דף 8ב (כת"י אוקספורד נעתק בסביבות שנות העשרים או השלושים של המאה הארבע עשרה [הסופר של כתב היד ניקד כתב יד אחר בשנת 1327. ראה בית-אריה, השלמות לקטלוג אוקספורד, עמ' 138]). יש להעדיף תאריך זה (שכבר העיר עליו שטיינשניידר, קטלוג הבודליאנה, עמ' 1103, מס' 5337) על פני התאריך העגול של שנת ל' שנוקבים בו כרוניקות ספרדיות מדור גירוש ספרד (יוחסין השלם, עמ' 222; נויבויר, סדר החכמים וקורות הימים, א, עמ' 96, 104. על הזיקה הקרובה שבין שלוש הכרוניקות, שהעתיקו זה מזה או ממקור קדום יותר שאבד מאתנו, ראה דוד, שתי כרוניקות, עמ' ח-ט, יב-יג).

52 סמ"ק, סוף סימן רנט (הנוסח שבדפוס מצוי כבר בשני כתבי יד של 'סמ"ק' שנעתקו בשנת 1297: כת"י פרמה 189, דף 204ד; כת"י אוקספורד 877, דף 174ג). בכת"י לונדון 1056, דף 126, הנוסח כאן משובש: 'ושמיטה לפי מנהג בני ארץ ישראל' הייתה שני ל' לפרט', ותו לא (על כת"י לונדון ראה להלן הערה 55).

53 המאמצים שעשה ר' יצחק מקורביל כדי להפיץ ברבים את ספרו ותכנית הפעולה שיזם לשם כך (ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 573) הם ייחודיים ויוצאי דופן, ואין בידנו עדויות על אף חכם אחר בימי הביניים שנהג בדרך דומה. ראה בית-אריה, ספריות ציבוריות בימי הביניים, עמ' 445.

שמעיד אחד מבני דורו: 'וזה כתב הרב ר' שלמה בן הר"ר שלמה זצ"ל: גם שלחו באשכנז לקיים את האגרת הזאת, ובעונותינו לא הספיק לשלחם באלו המלכיות כי נתבקש בישיבה של מעלה יום ב' פרש' במדבר כ"ח בחדש באייר שנת מ' לפרט'.⁵⁴ 'ספר מצוות קטן' נשתמר הן בדפוס הן בעשרות רבות של כתבי יד (הקדום שבכתבי היד המצויים בידנו נעתק בשנת פטירתו של ר' יצחק מקורביל).⁵⁵ ר' יצחק מקורביל כתב גם פירוש קצר ל"ג מידותיו של הקב"ה (שהגיע לידנו)⁵⁶ ומעט מאוד תוספות (שאבדו מאתנו).⁵⁷ נוסף על כל אלו הגיע לידנו גם חיבור קצר של פסקי ר' יצחק מקורביל. חיבור זה נכתב על ידי אחד מתלמידיו, שהעלה על הכתב את

54 כת"י פרמה 571, דפים [10–12]; כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 382, דף 10; כת"י בודפשט, הספרייה הלאומית 2⁶, דף 2א (כת"י פרמה נעתק בשנת צ"ח, 1337; הדברים שבכת"י בודפשט נתפרסמו על ידי ש' כהן, ומשם נודע הדבר בספרות המחקר, ראה S. Kohn, 'Die hebraischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest', *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* 4 [1877], p. 95. נוסח משובש קמעא של האיגרת מצוי גם בהקדמה לסמ"ק, דפוס קושטא [ר"ע]: 'גם שלחתי באשכנז לקיים האיגרת הזאת, ובעונותינו לא הספיק לשלחם באלו המלכיות כי נתבקש בישיבה של מעלה יום (!) פרשת במדבר כ"ח באייר שנת ארבעים לפרט'. דברים זהים על תאריך פטירתו של ר' יצחק מקורביל מצויים גם באחד מכתבי היד של פירושו ל"ג מדות (ראה להלן הערה 56) ומסתבר, שהעתיק את דבריו מההקדמה לסמ"ק'.

55 כת"י לונדון, הספרייה הבריטית 1056, דפים 546–639. מיד לפני ה'סמ"ק' כתב הסופר את 'תקופות המולד למחזור רס"ו', משנת ה' אלפים ל"ח ואילך (דפים 543–545), ומכאן קבע מרגוליות (קטלוג כתבי היד במוזאון הבריטי, ח"ג, עמ' 414–415) את זמנו של כתב היד. אך מאה דפים קודם לכן כתב הסופר את לוח המולדות, משנת ה' מ' ואילך (דף 444א), ומכאן שהסופר פעל בשנה זו, ולוח התקופות שלו אינו מעודכן (עוד יש בכתב היד לוח מחזוריים [דף 536ב], והוא פותח בשנת ל"ו). דבריי כאן מבוססים על מה שכתב מלאכי בית-אריה בכרך המבוא למהדורה הפקסמילית של כתב היד ועל הבהרות שהוסיף לי בעל פה, ותודתי נתונה לו גם כאן. ראה M. Beit-Arie, 'The Making of the Miscellany', J. Schonfield (ed.), *The North French Hebrew Miscellany (British Library Add. MS 11639): Companion Volume to an Illuminated Manuscript from Thirteenth-Century France in Facsimile*, London 2003, pp. 47–73.

56 הפירוש ל"ג מידות הועתק בארצות חיים, דין מה שמוסיפין בשני ובחמישי אחר י"ח, סעיף ג (דפים כא ע"ד–כב ע"א). פירוש זה מצוי גם בכת"י אוקספורד 875, דף 67ב–ד (סמ"ק, הועתק בשנת 1299, סמוך מאוד לזמנו של ר' יצחק מקורביל. הסופר שהעתיק את ה'סמ"ק' העתיק גם את הפירוש ל"ג מידות בדף ריק שנותר באמצע ה'סמ"ק', אך לא כתב שהפירוש הוא של ר' יצחק מקורביל); וטיקן, Ebr. 324, דף 17א, בגיליון; פרמה 403, דפים [444–445], בגיליון; ירושלים, מכון שוקן 19523, דף מה ע"ב, בגיליון; אוקספורד 1606, דפים 273א–274א (באנונימיות); מוסקבה 366, דף 51ב (בכת"י מוסקבה כתב הסופר בסוף החיבור: 'סליק פירו' י"ג מידות אשר פירש מורינו הרב ר' יצחק בר' יוסף אשר נתבקש לישיבה של מעלה יום ב' פר' במדבר כח באייר שנת ארבעים לפרט מאלף ששי תנצב"ה').

57 ראה להלן עמ' 218; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 575 (ויש לתקן שם בהערה 23: הגהות ר' פרץ לסמ"ק, מצוה קסז); סמ"ק מצורף, ח"ב, עמ' מט: 'כתב ר"י מקורביל בפרק החולץ ישראל בעל תשובה אין צריך שיהא לו כתב עדות שנעשה תשובה כיון שהיה ישראל ונוהג עצמו כישראל עכ"ל'.